

- ² Костенко Ю. В. Пам'ятки I тис. н. е. в поріччі р. Трубежа // Археологія. — 1978. — № 23. — С. 99—112
- ³ Там же. — С. 100—102. — Рис. 3.
- ⁴ Там же. — С. 100.
- ⁵ Там же. — С. 104. — Рис. 8, 4.
- ⁶ Никитина Г. Ф. Гребни черняхівської культури // СА. — 1969. — № 1. — С. 148. — Рис. 1; С. 154. — Рис. 7.
- ⁷ Амброс А. К. Фибулы юга Европейской части СССР // САИ. — 1961. — ДІ-30. — С. 69. — Табл. 11, 12.
- ⁸ Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА АН СССР. — 1978. — Вып. 156. — С. 19. — Рис. 10.
- ⁹ Godlowski K. The chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe. — Krakow, 1970. — Pl. IV, 2, 3; V. 55; IX, 14.
- ¹⁰ Rau G. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4 nachchristlichen Jahrhunderts im Oder—Weichsel—Raum // Acta praehistorica et archaeologica. — 1972. — N 3. — S. 166—167. — Fig. 52.
- ¹¹ Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л.: Наука, 1981. — С. 72—73. — Рис. 24.

Б. В. МАГОМЕДОВ, Л. Р. КАРЮВА

Скарб денаріїв поблизу с. Глинськ Вінницької обл.

У Вінницький обласний краєзнавчий музей потрапило в 1983 р. кілька десятків римських срібних монет — денаріїв II ст. Співробітники музею разом з експедицією ІА АН УРСР встановили, що монети походять з великого селища черняхівської культури, розташованого на східній околиці с. Глинськ Калинівського р-ну Вінницької обл. на обох берегах р. Постолова, лівої притоки р. Південний Буг (рис. 1). Пам'ятка виявлена П. І. Хавлюком у 1963 р.

Дослідження показало, що довжина селища 1200 м, ширина до 400 м. У північній частині концентрація матеріалу незначна. Переважну більшість знахідок з поверхні складають фрагменти типового кружального посуду сірого кольору — кухонного з грубої глини та столового з лискованою поверхнею. На правому березі (південна частина) виявлено ділянку, де великий процент знахідок складає ліпна кераміка. Серед неї трапляються фрагменти горщиків з шерехатою (хророватою) поверхнею і підлощеною шийкою з нахилом до середини. Виходячи з цього, поселення Глинськ слід включити до групи черняхівських пам'яток з елементами вельбарської культури. Подібні пам'ятки відомі в басейні Південного Бугу¹.

Крім кераміки, на території поселення виявлено залізний наральник з обламаним кінцем 9,3×13,5 см (рис. 2). Незважаючи на дещо більшу ширину леза, ніж втулки, його можна віднести до типу вузьколезих, досить поширених серед черняхівських сільськогосподарських знарядь².

Скарб знайдено у південній частині поселення на лівому березі річки — 50 м на північний схід від заплави й 220 м на південний схід від дороги Глинськ—Кутище. Перші монети були виявлені колгоспниками на зораному городі. Ділянка була зіпсована ямами та купами пересіяної землі. Проте на поверхні знайдено кілька монет. Нами закладено розкоп площею 60 м². Культурний шар досягав глибини 50 см, а більшість знахідок (зокрема, і всі монети) знайдено в орному шарі на глибині до 30 см. У невеликій кількості виявлено гончарну кераміку черняхівського типу та глиняну обмазку. Особливу увагу привертає уламок скляного келиха з шліфованими овалами (фасетками). Такі келихи провінціально-римського виробництва датуються у межах 325—375 рр.³ Решток давніх споруд у розкопі не простежено.

У результаті розкопок та серед місцевого населення зібрано 730 денаріїв, пізніше ще 154 монети конфісковано у приватних колекціоне-

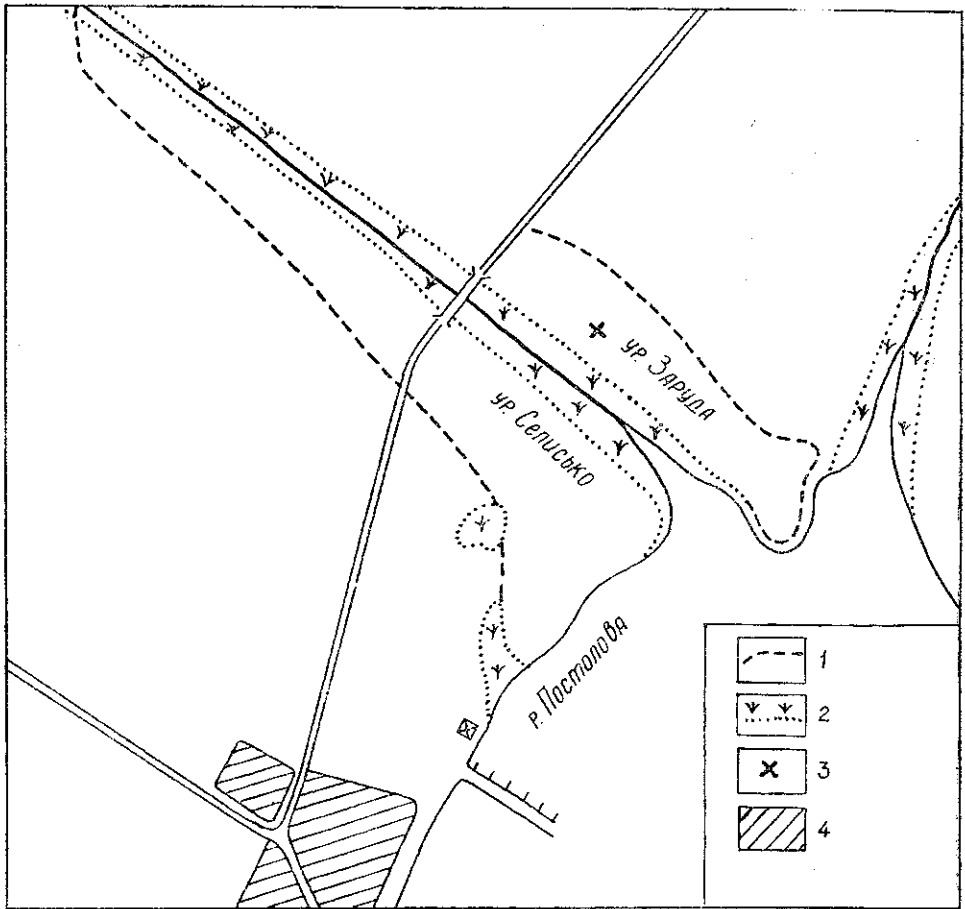

Рис. 1. План поселення біля с. Глинськ:

1 — межа поселення; 2 — заболочені ділянки; 3 — місце знахідки скарбу; 4 — садиби с. Глинськ.

рів. Перша частина скарбу вважається статистично достовірним матеріалом. Друга, додаткова (154 монети), значно відрізняється від основного складу. Найбільш масові для першої частини (а також і для абсолютної більшості подібних комплексів) монети імператорів Антоніна Пія, Марка Аврелія та Коммода, у другій представлені єдиним денарієм Марка Аврелія. Решта монетних типів наявна практично у тому ж процентному співвідношенні, що і в основному складі (табл. 1). На нашу думку, 154 монети додаткової групи є особливо «цінними», рідкісними екземплярами, штучно вилученими колекціонером з гіпотетичного зібрання, яке налічувало понад 1000 монет. Цю кількість неважко встановити, порівнюючи процентний склад обох частин скарбу. Зважаючи на ці обставини, розподіл монет за правліннями (табл. 2) ми подаємо тільки з матеріалів основної частини скарбу.

Таким чином, у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею зараз зберігається 884 монети з Глинська.

Загальна вага всіх монет Глинського скарбу складає 2581 г. Середня вага одного денарія — 2,92 г. Зважаючи на теоретичну вагу денарія — 3,41 г, монети можна вважати сильно потертими. Проте серед однотипових знахідок наша у цьому відношенні займає середню позицію⁴.

Серед визначених монет скарбу є денарії, карбовані від лиця 15 осіб — імператорів, їхніх співправителів та дружин, — майже всіх,

чий монети відомі протягом II ст. н. е. Такий склад є типовим для римського часу з Середньої та Східної Європи⁵.

За традиційною методикою період нагромадження та час заховання скарбів встановлюється згідно дат найстарішої та наймолодшої монети. В даному випадку найбільш ранні три денарія Траяна 103—111 рр., а найпізніша Юлії Домни 193—196 рр. Таке датування скарбу не співпадає з віком культурного шару Глинського поселення (IV ст.) і навіть з загальною хронологією черняхівської культури (III—початок V ст.). Це явище характерне для черняхівських пам'яток. Відомо понад сто поселень та могильників із знахідками римських монет⁶, зокрема й у Вінницькій області*. Майже всі вони карбовані у II ст. Виняток складають окремі мідні екземпляри IV ст. з Подунав'я⁸. Подібна ситуація простежується на пізньоримських пам'ятках Середньої Європи.

Причиною цього явища є значно вищий вміст срібла у денаріях I—II ст. порівняно з більш пізніми. Наслідком наростаючої кризи в економіці Римської імперії було постійне зниження вартості денарія шляхом заміни певної частини срібла на мідь та інші дешеві метали (лігатура). За Нерона (54—68 рр.) у монетному металі вперше з'явилися штучні домішки, що принизили вміст срібла в середньому до 93% (до цього часу — 96—99%). Представлені у Глинському скарбі денарії Траяна, Адріана та Антоніна Пія карбування 107—148 рр. містять благородного металу вже 89—90%, Антоніна Пія 148—161 рр. — 82—85%. Протягом правлень Марка Аврелія та Коммода цей показник знизився до 72—73% (190—192 рр.); у 194—195 рр. Септимій Семер довів його до 57%. З 215 р. за Каракалли починається випуск нової монети — антонініанів, що відрізняється від денаріїв зовнішнім виглядом та більшою вагою, проте вміст срібла в них спочатку — близько 50%, а на часи Требоніана Галла (151—153 рр.) знизився до 36%⁹. У другій половині III ст. антонініани карбувалися навіть з міді. Така знецінена монета на землях черняхівських племен трапляється дуже рідко¹⁰.

Монетний метал був основним, якщо не єдиним джерелом надходження срібла до черняхівських племен. В умовах панування мінової торгівлі на внутрішньому ринку лише деяка частина цих надходжень лишалася в обігу, значна ж маса срібла розглядалася як потенціальна сировина для ювелірних виробів. До певної міри це підтверджується складом Калантаївського скарбу (Кіровоградська обл.), де у глиняній посудині, крім 1200—1500 денаріїв, зберігалося кілька срібних злитків¹¹. Споживча вартість срібних грошей для місцевого населення була не менш важливою, ніж їх функції у суспільствах з розвинутими товарно-грошовими відносинами. Тому, незалежно від способу доставки монет з Римської імперії (торгівля, викуп за полонених, воєнні контрибуції), постійною вимогою варварів Східної Європи лишалося дотримання певного стандарту чистоти срібла (денарії, карбовані до реформи 215 р.), на що римські партнери змушені були зважати.

Вірогідно, основний час надходження денаріїв у межі черняхівської культури співпадає з «готськими» війнами середини III ст., під

* Відомі у літературі знахідки з Вінниччини⁷ останніми роками поповнилися новими. У 1983 р. на черняхівському поселенні Ялтушків (Барський р-н) автор знайшов денарій Антоніна Пія 150—151 рр. На території поселення Курники (Тиврівський р-н) місцевою жителькою знайдено золоту монету з вушком для підвішування (ауресус?). Монета не збереглася.

Таблиця 1. Склад Глинського скарбу

Правителі	Роки випуску монет	Кількість	
		Групи:	
		основна	додаткова
Траян	103—117	1	3
Адріан	117—138	22	30
Сабіна	134—138	2	1
Елій Вер	137	1	4
Антонін Пій	138—161	207	—
посмертне карбування за Марка Аврелія	після 161	25	—
Фаустина Старша	139—після 141	22	35
Марк Аврелій			
за життя Антоніна Пія	140—161	41	—
самостійне правління	161—180	219	1
посмертне карбування за Коммода	після 180	4	—
Фаустина Молодша			
за життя Антоніна Пія	147—156	—	6
” ” Марка Аврелія	161—після 176	20	25
Луцій Вер	161—після 169	22	32
Луцілла	164—183	5	10
Коммод			
за життя Марка Аврелія	175—180	12	—
самостійне правління	180—192	121	—
Криспіна	180—183	4	5
Септимій Север	193	1	1
Клодій Альбін	193	1	—
Юлія Домна	193—196	—	1
Всього		730	154

час яких племена Південно-Східної Європи нерідко одержували від Риму великі суми. Наприклад, після поразки римського війська на Нижньому Дунаї у 251 р. імператор Требоніан Галл зобов'язався сплачувати коаліції варварів Північного Причорномор'я щорічну грошову данину¹². Подібні прибутки, а також срібло, отримане від римських купців в обмін на місцеві товари, концентрувалися у скарбниціх представників племінної та общинної знаті, довгий час там зберігалися, а інколи закопувалися у землю. Можна гадати, що багато таких скарбів приховано після 375 р., у неспокійну епоху гунської навали і міжплемінних війн. Так, до відомих у літературі Борочиського та Ніжинського скарбів, крім денаріїв I—II ст., входили розкішні прикраси та срібний посуд кінця IV—першої половини V ст.¹³ Знахідки монет разом з надійно датованими речами трапляються дуже рідко.

Таким чином, суперечності між роками карбування монет Глинського скарбу та датуванням культурного шару, у якому він знайдений, пояснюються передусім пізнім надходженням повноцінного римського

Таблиця 2. Розподіл монет Глинського скарбу за правління імператорів

Правління	Роки правління	Кількість монет
Траян	98—117 рр.	1
Адріан, Сабіна, Елій Вер	117—138 рр.	25
Антонін Пій, Фаустина Старша, Марк Аврелій — за Антоніна	138—160 рр.	265
Марк Аврелій, Антонін Пій за Марка Аврелія, Фаустина Молодша, Луцій Вер, Луцілла, Коммод — за Марка Аврелія	161—180 рр.	308
Коммод, Марк Аврелій (за Коммода), Криспіна	180—192 рр.	129
Септимій Север, Клодій Альбін	193—211 рр.	2
Всього		730

срібла в межі черняхівської культури. Період нагромадження скарбу, як і в багатьох подібних випадках, навряд чи почався раніше середини III ст., а час заховання приблизно збігається з функціонуванням ділянки поселення, де його знайдено — IV ст.

Б. В. МАГОМЕДОВ, Л. Р. КАРОЕВА

Клад денариев у с. Глинск Винницької обл.

Резюме

В областной краеведческий музей г. Винницы в 1983 г. поступил клад римских денариев. Часть монет собрана у населения, часть получена в ходе раскопок на поселении у с. Глинск Кадиновского р-на (черняховская культура с вельбарскими элементами). Культурный слой, в котором залегал клад, датируется осколком стеклянного кубка — 325—375 гг.

Собрано 884 денария, из которых 730 являются полноценным статистическим материалом. Монеты отчеканены между 103 и 196 гг. н. э. Хронологический разрыв между годами выпуска монет и датировкой культурного слоя характерен для памятников позднеримского периода и объясняется значительно более высоким процентом серебра в денариях I—II вв. по сравнению с позднейшими монетами. Поскольку у племен III—IV вв. серебряная монета объединяла функции денег и ювелирного металла, постоянным требованием варваров к римским партнерам оставалось соблюдение стандарта чистоты серебра на относительно высоком уровне I—II вв.

Начало массового поступления денариев в пределы черняховской культуры совпадает с «готскими» войнами середины III в. Период накопления Глинского клада вряд ли начался ранее этой даты, а захоронение относится к IV в.

¹ Магомедов Б. В. Черняховские памятники Южного Побужья // Тез. докл. сов. делегации на V междунар. конгр. славян. археологии. — М.: Наука, 1985. — С. 33—34.

² Краснов Ю. А. К проблеме эволюции рала // МИА. — 1970. — № 176. — С. 137—142; Баран В. Д., Магомедов Б. В. Черняховская культура // Археология Украинской ССР. — Киев: Наук. думка, 1986. — Т. 3. — С. 70—100.

³ Rau G. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4 nachchristlichen Jahr hunderts im Oder-Weichsel Raum // Acta praehistorica et archaeologica. — 1972. — N 3. — S. 64.

⁴ Кропоткин В. В. Клады римских монет на территории СССР // САИ. — 1961. — Вып. Г4—4. — Табл. 9.

⁵ Там же. — С. 21. — Табл. 5.

⁶ Тиханова М. А. К вопросу о достоверности датировки закрытых комплексов римскими монетами // КСИА АН СССР. — 1979. — Вып. 159. — С. 38—41.

⁷ Кропоткин В. В. Новые находки римских монет в СССР (доп. к САИ. — Вып. Г4—4) // НЭ. — 1966. — С. 83—84.

⁸ Тиханова М. А. Указ. соч. — С. 41; Магомедов Б. В. Напівземлянки черняхівських поселень Причорномор'я // Археологія. — 1983. — Вип. 44. — С. 85—90.

⁹ Walker D. R. The Metrology of the Roman Silver Coinage. Part 2. // B. A. R. Supplementary Series 22, 1977. — P. 60; Ibid. — Part. 3 // B. A. R. Supplementary Series 40, 1978. — P. 59—69.

¹⁰ Кропоткин В. В. Клады римских монет... — С. 18.

¹¹ Карышковский П. О. Клад римских монет из бассейна р. Тясмин // НЭ. — 1962. — Т. 3. — С. 136—140.

¹² Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке. — М.: Изд-во АН СССР, 1954. — С. 70.

¹³ Кропоткин В. В. К вопросу о развитии товарного производства и денежных отношений у племен черняховской культуры в III—IV вв. н. э. // Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма. — М.: Наука, 1970. — С. 158.

Л. О. ЦИНДРОВСЬКА

Пам'ятки першої чверті I тис. н. е. на території Середнього Подніпров'я

Останнім часом проблема вивчення пізньозарубинецького періоду набула особливо актуального значення. Пам'ятки, розглянуті в даній публікації, в хронологічному плані охоплюють першу чверть I тис. н. е. (рис. 1), що відповідає середньому та пізньому періодам зарубинецької